

Σκέψεις για αρχαίους Κινέζους φιλοσόφους

Κωνσταντίνος Γ. Πολύμερος
MSc. Γλωσσολογίας - Διδακτικής

I. Απάνθισμα κομφουκιανικών διδασκαλιών

Ο Κομφουκιανισμός εκτιμά βαθέως την αρχαία κληρονομιά και τους θεσμούς. Σε αυτά τα δύο βλέπει ο κομφουκιανιστής ένα σύνολο διδασκαλιών που μπορούν να βελτιώσουν την ζωή του ανθρώπου, χωρίς αυτός να χρειάζεται να τα ανακαλύψει όλα μόνος του. Έτσι, μέσα από τα κομφουκιανικά έργα, όπως τα Ανάλεκτα (论语 lún yǔ) ή το Βιβλίο των Τελετουργικών (礼记 lǐ jì), εξελίσσεται ένα λεπτομερές σύστημα κανόνων που ρυθμίζουν την δέουσα συμπεριφορά του ανθρώπου. Το πεδίο που καλύπτουν αυτές οι φιλοσοφικές τοποθετήσεις εκτείνεται από τα μικρότερα πράγματα, όπως το να μην κάθεται κανείς επάνω σε ένα χαλί όταν αυτό δεν είναι στρωμένο ίσια (Ανάλεκτα, 10: 7), έως τα μεγαλύτερα, όπως τα γαμικά ζητήματα (Βιβλ. Τελετουργικών, 1: 39) ή η εκδίκηση καταγγελιών (Ανάλεκτα, 12: 13). Ακόμα και όταν ο λόγος είναι περί επουσιωδών –φαινομενικώς τουλάχιστον– πραγμάτων, οι κανόνες πρέπει να ακολουθούνται. Κι αυτό δεν είναι *savoir vivre* με την ανάλαφρη έννοια, αλλά μάλλον κάτι που κρίνει τον χαρακτήρα του ατόμου. Είναι ενδεικτικό ότι για τον Κομφουκιανισμό, ο όρος «τελετουργικό» (礼 lǐ) περιλαμβάνει και την έννοια του ήθους και της σωστής συμπεριφοράς.

Ο Κομφουκιανισμός για την εκπαίδευση: Ένα μεταγενέστερο ποιητικό σύγγραμμα, το οποίο λέγεται «Βιβλίο των Τριών Ιδεογραμμάτων» και το οποίο προσπαθεί με τρισύλλαβους στοίχους να συνοψίσει τις κομφουκιανικές διδασκαλίες προς αποστήθισιν, λέει: «Εάν ο νεφρίτης δεν ξυστεί με τέχνη, δεν παίρνει την μορφή κανενός πράγματος. Εάν ο άνθρωπος δεν μα-

θαίνει, δεν ξέρει τί είναι δικαιοσύνη». Είναι προφανές ότι ο στοίχος θεωρεί τον κάθε άνθρωπο πολύτιμο σαν τον νεφρίτη, αλλά τούτο δεν αρκεί. Πρέπει το σκαρπέλο της μάθησης να έρθει και να τού δώσει μορφή. Πολύ παρόμοια αντίληψη ενέχει, έστω και εν σπέρματι, η ελληνική γλώσσα, με την γνωστή παροιμία «Άνθρωπος αγράμματος, ξύλο απελέκητο» και με το επίθετο «άξεστος», το οποίο σημαίνει ακριβώς αυτόν που δεν έχει –ή δεν γίνεται να– χαραχθεί.

Αλλά υπάρχει και κάτι άλλο, το οποίο τονίζει το ενδιαφέρον των κομφουκιανιστών για την κοινωνία: ότι η εκπαίδευση συνεπικουρεί στο να γίνουμε δίκαιοι. Καθώς, λοιπόν, ο κομφουκιανισμός είναι μία κατά βάσιν κοινωνική φιλοσοφία, η οποία τονίζει την ανάγκη αρμονικής συνύπαρξης όλων των ανθρώπων, η αναγκαιότητα της μόρφωσης για ένα κομφουκιανιστή δεν εντοπίζεται τόσο στις υλικές απολαβές και στα κέρδη που μπορούν να απορρεύσουν από την εκμετάλλευσή της, όσο στην ανάπτυξη των κοινωνικών πλευρών του ανθρώπου. Η αναγνώριση αυτού του πράγματος έχει, βεβαίως, βαθύτερες και πιο διαλεκτικές προεκτάσεις: πρώτον μεν, το εύρυθμον μίας κοινωνίας είναι άμεση συνάρτηση του επιπέδου των πολιτών της. Δεύτερον δε, η εκπαίδευση κτίζει τις κοινωνικές πλευρές μας ακριβώς επειδή αυτή είναι ένα κοινωνικό κατασκευάσμα. Και, βεβαίως, η μούσα του «Βιβλίου των Τριών Ιδεογραμμάτων» υπονοεί ότι, όπως η άτεχνη χάραξη φτιάχνει αντικείμενα τα οποία δεν θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «τεχνουργήματα», έτσι και μία κακής ποιότητας εκπαίδευση μπορεί να «χαλάσει» τον άνθρωπο.

Η κοινωνιολογική σκέψη του Κομφουκίου. Ο Κομφούκιος λέει στα Ανάλεκτα (11: 1): «Εκείνοι που 'μπήκαν' πρώτοι στα τελετουργικά και την μουσική, είναι οι άνθρωποι των πεδίων [ενν. ο απλός λαός]. Ύστερα 'μπήκαν' κι οι κυβερνώντες». Εάν κοιτάξουμε προσεκτικά τούτη την φράση, θα βρούμε μία ολόκληρη κοινωνική θεωρία, η οποία πράγματι αποτελεί έναν υποτυπώδη ματεριαλισμό. Πρώτον, κοινωνικοί θεσμοί όπως τα τελετουργικά και η μουσική αναπτύσσονται από την δημοτική μούσα και σκέψη, και ύστερα ανελίσσονται στην κοινωνία, μέχρι να υιοθετηθούν και από τους εκάστοτε κυβερνώντες. Αυτή η αντίληψη ότι ο πολιτισμός είναι προϊόν του λαού, ότι ιστορία δεν είναι ένα συνονθύλευμα ονομάτων βασιλέων και ημερομηνιών αλλά πολύ περισσότερο συνθήκες ζωής ολόκληρων μαζών, είναι πολύ μπροστά από την εποχή της: ο ιστορικός υλισμός θα διατυπώσει ακριβώς τα ίδια, χιλιάδες χρόνια μετά τον μεγάλο δάσκαλο. Ο Μπρεχτ, για παράδειγμα, σε ένα ποίημα του με τον καυστικό τίτλο «Αίνος της διαλεκτικής» („Lob der Dialektik“) μιλάει παρόμοια για την παραγωγή αξιών και ιδεών από τον λαό για τον λαό: «Ποιός θε να το πιστωθεί, αν παραμείνει η καταπίεση; Εμείς. / Και ποιός θα να το πιστωθεί, εάν αυτή θρυμματισθεί; / Εμείς πάλι.»

Αλλά οι κοινωνικές παρατηρήσεις του Κομφουκίου δεν σταματούν εδώ. Ας επιστρέψουμε στον όρο που χρησιμοποιεί προς περιγραφή των απλών ανθρώπων. Αντί να πει «λαός» (民 mǐn), όπως λέει αλλού, προτιμάει αυτό το περίεργο «άνθρωποι των πεδίων» (野人 yě rén). Γιατί; Πιστεύω ότι η διατύπωση έχει συμπυκνώσει μία ολόκληρη κοινωνική διεργασία της εποχής του Κομφουκίου, αλλά και της δικής μας: τα πρώτα σπέρματα της αστικοποίησης. Καθώς το άστυ αναδυόταν ως θεσμός σε όλες τις κοινωνίες, η οποία ανέλιξη ενός ανθρώπου δεν μπορούσε παρά να περνάει από την πόλη.

Το Ρεν. Το Ρεν (仁) είναι ίσως η κεντρικότερη έννοια στο φιλοσοφικό σύστημα του Κομφουκίου, αλλά ταυτόχρονα είναι μία από τις σκοτεινότερες. Παρότι οι αναφορές σε αυτήν την έννοια είναι διάχυτες στα Ανάλεκτα, ωστόσο δεν υπάρχει κάποιος σαφής ορισμός της. Πολλοί μεταφράζουν τον όρο ως «ανθρωπιά», άλλοι ως «αρετή», και άλλοι πάλι με ποικίλους άλλους τρόπους. Από την άλλη, δεν το θεωρώ απίθανο να είναι το Ρεν ένα σημασιολογικό «πορτ-μαντώ» (portmanteau) – ένας όρος που ενέχει, δηλαδή, όλες τις προαναφερθείσες έννοιες καθώς και πολλές άλλες θετικές. Όπως και να έχει, πρέπει χάριν Θέμιδος να πούμε ότι αυτή η έλλειψη ορισμού δεν είναι μειονέκτημα της κομφουκιανικής φιλοσοφίας. Στην πραγματικότητα, αν ως φιλοσοφικό σύστημα ορίζουμε έναν αριθμό σαφώς ορισμένων εννοιών οι οποίες έχουν συγκεκριμένη σχέση προς άλληλες, τότε φιλόσοφοι όπως ο Σωκράτης, ο Νίτσε ή ο Λάο Τσε δεν έχουν απολύτως κανένα φιλοσοφικό σύστημα –κι όμως αυτό δεν αφαιρεί τίποτα από την σημασία τους για την ανθρωπότητα. Φιλόσοφοι όπως ο Πλάτων ή ο Ηράκλειτος, ακριβώς όπως ο Κομφούκιος, περιστρέφονται γύρω από έναν

όρο κεντρικό όσο και σκοτεινό: ο Πλάτων έχει το Αγαθόν, ο Ηράκλειτος έχει τον Λόγο, ο Λάο Τσε το Τάο, κλπ. Έτσι κι ο Κομφούκιος έχει αυτό το Ρεν, την ουσία του οποίου μόνον διαισθητικά μπορεί κανείς να προσεγγίσει.

Κομφουκιανική διαλεκτική. Όπως ο Σωκράτης στους πλατωνικούς διαλόγους προσεγγίζει τα πράγματα διαλεκτικά, βασιζόμενος δηλαδή σε ένα δυισμό που χωρίζει τις έννοιες σε αντίθετα, έτσι και ο Κομφούκιος και οι επίγονοί του συχνά καταφεύγουν σε μία πολύ παρόμοια συλλογιστική. Στο Βιβλίο των Τελετουργικών (9: 1 – 2), παραδίδεται ένας μύθος για το πώς ήταν η κοινωνία πριν τον ηθικό της ξεπεσμό. (Έναν ξεπεσμό που μοιάζει πολύ με τον ξεπεσμό των γενών που περιγράφει ο Ησίοδος.) Εξ αυτού μπορούμε να συμπεράνουμε πως είναι μία μυθώδης αφήγηση η οποία σκοπίμως αδιαφορεί για την ακριβή περιγραφή των αιτίων της όποιας κατάπτωσης, γιατί περισσότερο ενδιαφέρεται να δείξει την γένεση των εννοιών. Η αφήγηση είναι κάπως μακροσκελής, αλλά πιστεύω ότι αξίζει:

«Όσο η Μεγάλη Οδός [Τάο] υπήρχε ακόμα, στον κόσμο επικρατούσε δικαιοσύνη. (...) Οι άνθρωποι δεν αγαπούσαν ως συγγενείς μόνον τους συγγενείς τους, ούτε βλέπαν ως παιδιά τους μόνον τα δικά τους τέκνα. Στους γέροντες παρέχονταν όλα τα αναγκαία μέχρι και το τέλος της ζωής τους. (...) Αλλά σήμερα η Μεγάλη Οδός εκρύβη, κι έτσι στον κόσμο υπάρχουν οικογένειες, ο καθένας αγαπάει ως συγγενείς τους συγγενείς του μόνον, κι ο καθένας βλέπει για παιδί το δικό του τέκνο μόνον, και μαζεύουν οι άνθρωποι αγαθά για τον εαυτό τους...»

Είναι ευνόητον ότι στην ιδανική κοινωνία που περιγράφει, κανένας άνθρωπος δεν ήταν καλός, γιατί όλοι ήταν το ίδιο καλοί. Κι αντίστοιχα, δεν μπο-

ρεί να υπήρχε καλοσύνη (ο Κομφούκιος το έχει παρατηρήσει αυτό και γι' αυτό αποφεύγει να αναφέρει κάποιον όρο που να σημαίνει «καλοσύνη»). Μιλάει μόνον για μία Οδό, ένα Τάο που μοιάζει αρκετά με αυτό του Λάο Τσε, και του οποίου οι «χάσεις και οι φέξεις» καθορίζουν τις έννοιες στον κόσμο: έτσι, όταν η Οδός εκρύβη, άρχισε ο κόσμος να αγαπάει για παιδιά τα δικά του παιδιά, πράγμα που διαλεκτικά σημαίνει ότι ταυτοχρόνως αδιαφορούσε για τα παιδιά του γείτονα, ή ακόμα και τα αντιπαθούσε. Με άλλα λόγια, όταν άρχισε να υπάρχει αγάπη, άρχισε να υπάρχει και έχθος. Από την μία, καθολική ηθική ποιότητα που διέκρινε όλα τα μέλη της ιδεώδους κοινωνίας, φθάσαμε στην ύπαρξη αντιθετικών ζευγαριών, τα οποία χώρισαν τους χαρακτήρες των ατόμων σε ενάρετους και μη, σε καλούς και κακούς...

Επιλογίσκος. Το τελετουργικό είναι μοχλός ανάπτυξης της προσωπικότητας του ανθρώπου. Μεστά το θέτει το Βιβλίο των Τελετουργικών (1: 8): «Το Τάο, η Αρετή, το Ρεν ή η δικαιοσύνη, κανένα από αυτά δεν είναι επιτεύξιμο άνευ των τελετουργικών». Ακόμα, η κομφουκιανική διδασκαλία ενέχει τα σπέρματα ενός υποτυπώδους ματεριαλισμού: αν και αριστοκράτης ο ίδιος, ο Κομφούκιος συχνά τονίζει τον καταλυτικό ρόλο τού λαού στην δημιουργία πολιτισμού, κι ακόμα περιγράφει μία ιδανική κοινωνία κοινοκτημοσύνης και αλληλεγγύης όμοια σε πολλά ζητήματα με την σοσιαλιστική κοινωνία που οραματίσθηκαν μεταγενέστεροι φιλόσοφοι.

